

Stockholm 2023-11-01

Samhällsgemenskap genom ökad rättvisa och respekt för dem som bär upp samhället

Gruppmedlemmar:

Niklas Karlsson, sammankallande

Aida Birinxhiku

Mathias Tegnér

David Lindvall, sekreterare

Innehållsförteckning

Inledning	4
En värld i förändring	4
Den växande ojämlikheten	5
Klassamhällets förändring	7
Samhällskontraktet är trasigt – lösningen är rättvisa och respekt.....	9

Bakgrund

Partistyrelsen antog den 24 mars 2023 en mellanvalsstrategi för 2023–2026. Där konstateras att en uppdaterad samhällsanalys och politikutveckling ska genomföras inför partikongressen 2025. Detta ska säkerställa partiets riktning inför 2030-talet.

Målet med politikutvecklingen är att ta fram politik för en starkare samhällsgemenskap i Sverige. Politikutvecklingen ska genom att lyfta blicken och involvera många krafter långsiktigt driva den politiska debatten framåt och etablera en socialdemokratisk problemformulering.

Partistyrelsen ska med utgångspunkt i detta arbete ta fram politiska riktlinjer, program och andra beslutshandlingar inför kongressen 2025.

Inledning

Samhällskontraktet är trasigt. De som bär upp samhället upprätthåller sin del av avtalet: de jobbar, betalar skatt och gör rätt för sig. Samhället har dock brustit i sin del av kontraktet. Otryggheten har ökat, de ekonomiska och sociala sprickorna har fördjupats och välfärden och den offentliga servicen har dragit sig tillbaka. Arbetsmarknaden har förändrats, samtidigt som en omfattande migration och en bristande integration har skapat helt nya utmaningar. Utvecklingen under de senaste decennierna har varit ett långsamt systemskifte – från en generell välfärdsmodell med hög tillit och låg arbetslöshet, till ett mer fragmentiserat och segregerat samhälle där marknadslogikerna har fått dominera och det demokratiska inflytandet har pressats tillbaka. Sverige har, trots ett ökat välstånd, blivit fattigare – och det är vanliga löntagare som har fått betala priset. I spåren av det får vi ett Sverige där samhällsgemenskapen urholkas – och där själva grunden för det socialdemokratiska samhällsbygget och det samhällskontraktet det vilar på har börjat ifrågasättas.

En värld i förändring

Sveriges moderna historia är en framgångssaga. Under mer än 100 år utvecklades Sverige från ett fattigt och agrart land till en ledande industri- och välfärdsnation. Människors fackliga organisering och politiska medvetande i slutet på 1800-talet och början av 1900-talet förändrade vårt land i grunden. Hela efterkrigsperioden kom att kännetecknas av en stark utbyggnad av välfärdsstaten med omfattande sociala reformer till stora delar av befolkningen. Demokratiseringen och välfärdsbygget gick så långt att Sverige tillsammans med övriga nordiska länder blev föredömen för andra på 1970- och 80-talen. Sverige visade hur långt det var möjligt att åstadkomma en jämlik fördelning av ett växande välstånd – ett land präglad av sammanhållning och gemenskap. Politiken för full sysselsättning var en av kronjuvelerna under efterkrigsperiodens strategi för ett mer jämlikt samhälle. Denna politik var tillsammans med uppbyggnaden av den generella välfärdsstaten en av grundpelarna i det svenska folkhemmet. Hög läskunnighet, lång livslängd, jämn inkomstfördelning och kvinnors deltagande i arbetslivet gjorde att Sverige blev ett föregångsland.

Denna utveckling stoppades emellertid av den depressionsliknande lågkonjunkturen under de första åren på 1990-talet. Läget på den svenska arbetsmarknaden har aldrig återhämtat sig till den goda situation som rådde tidigare. Under denna period började sammansättningen av de arbetslösa att förändras och sedan dess har utvecklingen förstärkts. Den förändrade sammansättningen innebar konkret att en växande andel av de arbetslösa stod långt från arbetsmarknaden och därför hade allt svårare att få en fast förankring i arbetslivet. Deras chanser att få ett arbete blev små och relativt opåverkade av förbättringar i konjunkturläget. Sedan 1980-talet har marknadsinslagen vuxit i den svenska välfärden. Mekanismer från den privata sektorn, både i driftsformer och i styrning, har genomsyrat hela

välståndssektorn och förändrat välfärdssystemet i grunden. Detta har bland annat resulterat i en segregerad marknadsskola, framväxten av privata sjukvårdsförsäkringar och urholkade socialförsäkringar. Styrningsmodellerna, som New Public Management, leder till stress och press för personalen, samtidigt som kvaliteten blir bristande. Därutöver är skatteläckaget mycket stort. För att kunna återupprätta samhällskontraktet är det centralt att politiken åtgärdar marknadsmisslyckandena. Svenska folkets behov måste stå i centrum – inte i företagets vinstmaximering.

Vid sidan av detta har ett antal strukturella förändringar påverkat Sverige. EU-medlemskapet har inneburit en ny och stor arena att förverkliga viktiga politiska ambitioner, men har också medfört vissa begränsningar för vad den nationella politiken kan leverera. I en alltmer globaliserad värld har vi å ena sidan blivit rikare, men å andra sidan har rikedomarna inte fördelats rättvist. I detta sammanhang vet vi att tillit är centralt för framgångsrika samhällen. De statistiska sambanden är tydliga: ju större den materiella jämlikheten är, desto enklare är det att skapa en gemenskap grundad på sammanhållning och samarbetsvilja till allas nytta. Därför är det uppenbart att globaliseringens avigsidor bara kan accepteras om samhället är starkt och framgångarna av globaliseringen fördelas mer rättvist. En annan viktig förändring är framväxten av högerpopulismen. De växande klyftorna och den avtagande samhällsgemenskapen har skapat en grogrund för högerpopulism, samtidigt som många av de stora partierna har triangulerat och suddat ut flera politiska skiljelinjer – framför allt när det kommer till den ekonomiska politiken, men även migrationspolitiken. De politiska skiljelinjerna har inte längre kommit att handla om samhällssystem, utan om mindre avvägningar om olika prioriteringar. Allt fler som arbetar upplever vidare att de står i kö för en rättvisa och respekt som aldrig kommer. Välståndet har växt och ekonomin har stärkts – utan att det har kommit vanligt folk till del i tillräckligt stor utsträckning. Högerpopulistiska krafter har vunnit inflytande i breda löntagargrupper, vilket försämrar förutsättningarna för en politik som styr mot ökad samhällsgemenskap.

Den växande ojämlikheten

Under början av 1980-talet bröts en lång utveckling mot minskade inkomstskillnader, och den ökade inkomstjämligheten har sedan fortsatt långt in på 2000-talet. Från att ha haft de minsta inkomstskillnaderna i världen under början av 1980-talet har Sverige halkat ner till omkring tionde plats i rankningen av OECD-ländernas inkomstskillnader. Klyftorna har dessutom ökat mer i Sverige än i andra jämförbara länder, om än från låga nivåer. Av de nordiska länderna har Sverige de största inkomstskillnaderna. Inkomstskillnadernas förändring kännetecknas av ett tydligt mönster. Medelinkomsttagare har dragit från låginkomsttagare, samtidigt som höginkomsttagarnas inkomstförstärkningar har ökat betydligt snabbare än båda dessa grupper. Även om låginkomsttagare har fått vissa standardförbättringar har de alltså halkat efter grupper som ligger i mitten av inkomstfördelningen. Detta har i sin tur

medfört att den relativa fattigdomen, eller den ekonomiska utsattheten för hushåll med låga inkomster, är högre än den någonsin varit på tre decennier.

En central förklaring till den växande ojämlikheten är bristen på fördelningspolitik. Den tilltagande skillnaden i beskattning mellan arbete och kapital är ett resultat av flera politiska beslut. Flera faktorer, såsom generösa 3:12-regler, avskaffandet av förmögenhetsskatten, arvs- och gåvoskatten, omvandlingen av fastighetsskatten till en kommunal avgift och jobbskatteavdragen från 2007 och framåt har gynnat dem med kapitaltillgångar och kapitalinkomster. Därtill kommer den minskade omfördelningen i socialförsäkringarna, inklusive arbetslöshetsförsäkringen. Över tid har dessa försvagats genom bland annat strängare kvalificeringsregler och sänkta tak samt ersättningsnivåer. Detta har lett till framväxten av privata avtalsförsäkringar, vilket har ökat ojämlikheten i inkomstsskyddet. De ojämlika pensionerna utgör också ett problem som är direkt kopplat till de sociala trygghetssystemen. Den ekonomiska utvecklingen under de senaste decennierna har lett till stora klyftor bland pensionärer. Andelen så kallade relativt fattiga över 65 år har ökat till ungefär 15 procent.

Skillnaden mellan stad och land har ökat de senaste decennierna. Många mindre kommuner och landsortskommuner kämpar med utflyttning och ansträngda budgetar. Denna demografiska utveckling och starka urbanisering kommer med all sannolikhet att fortsätta och öka skillnaderna mellan kommuner. I många mindre kommuner är kommunalskatten högre för att kompensera för bland annat många äldre som behöver äldreomsorg samtidigt som människor i yrkesverksam ålder tenderar att flytta till större städer. Samtidigt begränsas den privata konsumtionen på grund av hög kommunalskatt, vilket mycket väl kan förstärka urbaniseringen. För att kommunerna ska kunna möta samhällsutvecklingen krävs att de har en kapacitet som står i proportion till dels de uppgifter som ska utföras, dels till den service och välfärd som invånarna har rätt till. Ytterst handlar det om människors rätt till grundläggande, generell välfärd och möjligheten till ett gott liv oavsett var man bor i landet.

Sedan 1990-talet har det inte skett någon större förändring av den ekonomiska ojämställdheten. Även om mycket har hänt på jämställdhetsområdet kvarstår stora inkomstskillnader mellan män och kvinnor. En viktig förklaring är den könssegregerade arbetsmarknaden där kvinnodominerade yrken har lägre löner, mer deltidsarbete och tidsbegränsade anställningar. Den ekonomiska jämställdheten tar dessutom stryk när tiderna blir tuffare, vilket blev särskilt påtagligt under pandemin men även under den nuvarande ekonomiska krisen.

Sverige är segregerat i flera avseenden: ekonomiskt, socialt, kulturellt och etniskt. Den ekonomiska segregationen har lett till ojämlikhet när det gäller tillgång till resurser som utbildning, hälsovård och arbetsmöjligheter. Bostadssegregationen har förstärkt dessa skillnader och har gjort att människor med olika bakgrund inte har mötts i det vardagliga livet, vilket under lång tid har urholkat samhällsgemenskapen.

Därtill kommer att vi har en ojämlik och segregerad skola som försämrat, snarare än att jämnat ut, barns livschanser. Att migrationen har varit historiskt hög är inte den enda orsaken till den ökade segregationen, men migrationen behöver stå i proportion till integrationsmöjligheterna. Efter flyktingkrisen blev det uppenbart att Sverige inte kan ta emot fler människor än vad vi har kapacitet att integrera i samhället, varför en radikal omläggning av migrationspolitiken genomfördes 2015. Den höga migrationen i kombination med bristande integration har lett till många olika typer av problem som vi lever med idag. Det har ökat de politiska spänningarna och skapat en mycket ansträngd situation för det gemensamma i stora delar av Sverige. Segregationen tycks dessutom minska stödet för välfärden och relevanta åtgärder för att bryta just segregationen.

Vidare har kriminaliteten och otryggheten både vuxit och ändrat karaktär. Skjutningarna och sprängningarna som är kopplade till de kriminella gängerna är ett hot mot hela samhället – och det är vanligt folk som har drabbats hårdast. Vanliga löntagare runt om i Sverige, särskilt de som bor i socioekonomiskt utsatta områden, lever i otrygghet och rädsla. Oron över brottsligheten i samhället har ökat kraftigt under de senaste åren. Samtidigt går det att uppmäta ett minskat förtroende för rättsväsendet och politikens handlingskraft.

Klasssamhällets förändring

Under 1900-talet ökade lönerna för alla yrkeskategorier i Sverige. Samtidigt har även skillnaderna mellan fattig och rik ökat sedan 1980-talet. Detta beror i mångt och mycket på att ojämlikheten drivs av ojämlikhet i kapitaltillgångar och därmed i kapitalinkomster. Lönernas andel av förädlingsvärdet har dock också förändrats över tid. Löneandelen ökade fram till slutet av 70-talet, upp till hela 75 procent. Därefter minskade löneandelen medan vinst- eller kapitalandelen ökade under 80- och 90-talet. Denna trend planade sedan ut för att under det senaste decenniet återigen tillta till förmån för vinst- eller kapitalandelen. Denna utveckling skulle kunna förklaras av större kapitalflöden på avreglerade kapitalmarknader, med internationellt satta avkastningskrav, i samband med fackföreningsrörelsens försvagning och tillbakagång. Sammantaget har detta skapat en situation i Sverige där människor tvingas hålla flera jobb för att kunna försörja sig, samtidigt som det är omöjligt att arbeta ihop rikedom eller ens arbeta ihop till en bostad i storstäderna. Samtidigt har de mest otrygga anställningarna ökat.

Segregationen på arbetsmarknaden har ökat kraftigt. Sedan mitten av 1970-talet har människor som invandrat till Sverige haft lägre sysselsättning och högre arbetslöshet än infödda. Detta har gällt såväl under högkonjunktur som lågkonjunktur och det gällde även under den överhettade arbetsmarknaden i slutet av 1980-talet. Därtill kommer att arbetstagare med invandrarbakgrund ofta har lägre lön, tillfälliga jobb och jobb på deltid. Det har således vuxit fram en etnifierad underklass.

Den tekniska och digitala utvecklingen på arbetsmarknaden har medfört en strukturomvandling som ökat efterfrågan på högutbildad arbetskraft, samtidigt som det skapat en jobbpolarisering där medelkvalificerade yrken ersatts av låg- eller högkvalificerade jobb. Denna utveckling medför att allt fler arbeten kan ersättas, i synnerhet inom den privata sektorn och inom många mansdominerade yrken inom exempelvis industrin. Samtidigt bör det understrykas att sysselsättningen under 2000-talet ökat parallellt med ökade investeringar i automatiseringar. Yrkesroller förändras alltså snarare än att helt försvinna. Den tekniska och digitala utvecklingen har därutöver möjliggjort hemarbete, vilket är en växande trend på arbetsmarknaden. För framförallt tjänstemän och akademiker har det inneburit en ökad flexibilitet och större valfrihet över hur, när och var arbetsuppgifter utförs. Det har i sin tur gjort det enklare att exempelvis kombinera arbete, fritid och familjeliv. Under pandemin blev det emellertid särskilt påtagligt att en stor del av arbetstagarna saknar denna möjlighet och därför var tvungna att ta sig till sin ordinarie arbetsplats, trots risk för hälsa och ekonomi. Ytterst få arbetaryrken kan skötas hemifrån. Den tekniska utvecklingen på arbetsmarknaden och dess möjliggörande av nya former för distansarbete riskerar sammantaget att öka klyftorna mellan olika löntagargrupper. Mycket talar för att tjänstemän kommer att få ökade möjligheter att arbeta på distans och därmed en större makt över sin arbetssituation, medan arbetare riskerar att helt och hållet stängas ute från denna möjlighet. Utvecklingen är dock inte odelat positiv för de som har möjlighet att arbeta hemifrån. Gränserna mellan arbete och fritid riskerar att suddas ut, och arbetsdagen blir obegränsat lång. Det ter sig därför uppenbart att breda löntagargrupper, både i arbetaryrken och tjänstemannayrken, har ett gemensamt intresse av att den tekniska och digitala utvecklingen anpassas efter löntagarnas behov – inte tvärtom.

Pandemin bidrog till att både synliggöra och förstärka ojämlikheter bland arbetstagare och inom samhället i stort. När allmänheten uppmanades att stanna hemma och jobba hemifrån fanns det arbetstagare som var tvungna att fortsätta gå till sina arbetsplatser för att få samhället att gå runt. Hela 93 procent av LO:s medlemmar att arbeta på sin ordinarie arbetsplats under pandemin. Särskilt hårt drabbade var kvinnor, eftersom de var överrepresenterade bland kontaktyrkena samt de otrygga anställningarna. Under pandemin blev det uppenbart hur mycket vi är beroende av vissa yrkesgrupper för att vår vardag ska fungera och för att samhället ska rulla. Vi började prata om så kallade samhällsbärande yrken. De yrken som identifierades som samhällsbärande var dock inte, och är fortfarande inte, de som är bäst betalda eller mest respekterade i vårt samhälle. Tvärtom får de inte den respekt, lön eller anställningstrygghet som de förtjänar. Det är arbetstagare som inte bara drabbas av otrygghet på arbetsplatsen, utan även otrygghet i dagens socialförsäkringssystem och otrygghet på gator och torg. De applåder som hördes under pandemin indikerade en påtaglig förändring i synen på respekt. Det är dock inte tillräckligt att denna respekt utmynnar i applåder – den behöver även återspeglas i lönen, arbetsvillkoren och statusen i samhället.

Samhällskontraktet är trasigt – lösningen är rättvisa och respekt

Samhällsutvecklingen de senaste fyra decennierna har kännetecknats av hög tillväxt, stark teknologisk utveckling och modernisering. I många avseenden har människors levnadsstandard blivit bättre och samhället tagit stora utvecklingskliv framåt. Samtidigt har samhällsgemenskapen avtagit och skillnaderna mellan människor vuxit. Frukterna av samhällets framgångar har inte fördelats rättvist. Delar av det kitt som har hållit ihop vårt land, och som har lagt grunden till Sveriges ställning som ett föregångsland, har börjat falla isär.

Många aktörer har varit delaktiga i, eller passiva inför, inför den utvecklingen. Det är uppenbart att starka marknadsintressen har drivit avregleringar och privatiseringar av offentliga verksamheter i en riktning som går långt bortom vad som är optimalt för kvalitet och sammanhållning. Demokratin har retirerat, vilket i kombination med andra samhällsförändringar som drivits från högerhåll har bidragit till att urholka samhällsgemenskapen. Det handlar bland annat om den ojämlika marknadsskolan, avskaffandet av allmän värnplikt och den allmänna rörelsen från en generell välfärdspolitik till individualiserade lösningar. En huvuduppgift för socialdemokratin är att återupprätta politikens och den offentliga sektorns roll i samhället och återvinna stora delar av det som överlämnats till marknaden. Marknaden förmår inte att garantera rättigheter, likabehandling eller jämlikhet.

Det finns dock även fog för socialdemokratin att utvärdera sin roll och sitt ansvar i relation till denna samhällsutveckling. Socialdemokraterna har inte förmått driva en tillräckligt kraftfull politik för att mota eller reglera marknadsinslagen i välfärden, bryta segregationen eller motverka de växande klyftorna. En del av förklaringen står att finna i att Sverige de senaste drygt 20 åren har haft en högermajoritet i riksdagen. Den har varit så fragmentiserad att den fram till 2022 inte har klarat av att regera, men den har klarat av att stoppa politiska initiativ om att exempelvis skapa en mer rättvis beskattning av arbetsinkomster och kapitalinkomster och hårdare reglera marknadsinslagen i välfärden. Dessutom har de statsbudgetar som högermajoriteten har fått igenom bidragit till att öka klyftorna. En del av förklaringen är också att socialdemokratin inte har förmått att forma ett tillräckligt tydligt politiskt projekt och alternativ för att öka samhällsgemenskapen på bred front. Socialdemokraterna har på sätt och vis blivit svagare som intresseparti, och partiet har haft svårt att finna en självklar roll i det politiska landskapet efter den nyliberala erans intåg. Det har i vissa avseenden resulterat i en politisk och ideologisk ängslighet, som har hämmat policyleveransen.

Samhällsbygget måste fungera och medborgarandan ska vara frejdig. Tyck vad du vill och tro på vem du vill, men gör rätt för dig. Politikens uppgift ska vara att lösa samhällsproblemen, inte splittra människor och sätta grupp mot grupp. En bred

samhällsgemenskap kräver en politisk berättelse om samhällsutvecklingen som även inkluderar de som känner sig främmande i dagens samhälle. Människor måste känna att de blir lyssnade på och att de kan vara med och påverka utvecklingen. En grundläggande lärdom för en bred samhällsgemenskap är att den måste vila på generella åtgärder. Så inkluderas de allra flesta. Det behöver göras med kvalitet, utifrån standardtrygghet och inkomstbortfall, och med en servicekaraktär som också tilltalar dem som annars skulle lockas av privata alternativ och därmed upphöra att stödja det generella välfärdsprojektet. Politiken måste rikta sig till breda löntagargrupper och tilltala fler än bara traditionella arbetaryrken eller de mest utsatta i samhället. De allra flesta har ett gemensamt intresse av låg arbetslöshet, bra arbetsmiljö, god reallöneutveckling, hög kvalitet och tillgänglighet i välfärden.

Socialdemokraternas ställning som både ett idé- och ett intresseparti ger unika förutsättningar att ta tillbaka kontrollen över samhällsutvecklingen för att driva en politik som förbättrar de materiella villkoren för alla som bor i Sverige – och bygga en gemenskap bortom att vi bara råkar dela plätt på jorden. Ett samhälle byggt på rättvisa, respekt och gemensamt ansvar. Svensk socialdemokrati har varit unikt framgångsrik i att klara en sådan samhällsomdaning förut. I mångt och mycket är vår tids utmaningar inte så olika de som våra företrädare mötte i mitten av förra århundradet. Nyckeln till att klara detta ligger i att fortsatt vara ett parti som politiskt och organisatoriskt förenar både intressen och idéer. För att åstadkomma det måste breda löntagargruppernas intressen hela tiden stå i fokus för politiken och vara väl förankrade i människors vardag. Vi är i mitten av socialdemokratins andra århundrade. Den nyliberala eran började krackelera med finanskrisen 2008–2009 och ebbade ut i pandemins efterdyningar. Det finns ett växande intresse för en politik som sätter gemensamma lösningar och gemensamma intressen i fokus. Förutsättningarna för att driva en offensiv socialdemokratisk reformagenda är bättre än på länge.

Det socialdemokratiska samhällsbygget grundar sig på ett samhällskontrakt som är förknippat med både skyldigheter och rättigheter: skyldigheten att betala skatt och följa lagar, rätten att få ta del av det som vi gemensamt bidrar med. Det handlar om att göra rätt för sig och att ta ansvar för det man själv råår över, men också om att få hjälp eller skydd mot det man inte råår över. Alla som bidrar till och känner ett ansvar för vårt gemensamma samhällsbygge bär upp samhället och förtjänar därför rättvisa och respekt. Det handlar till exempel om busschauffören, som ser till att vi kommer till jobb, skola och fritidsaktiviteter i tid. Det handlar även om undersköterskan, som varje dag tar hand om och vårdar våra äldre. Det handlar om de som får vårt samhälle att gå runt. De betalar skatt, tar sitt ansvar och levererar på samhällskontraktet genom att bidra till vårt samhällsbygge och forma en bättre framtid.

De som bär upp vårt samhälle förtjänar respekt – inte att arbeta under press, med för få kollegor och med otillräcklig ekonomisk trygghet vid sjukdom eller arbetslöshet.

De förtjänar även rättvisa – rättvisa i skattesystemet, i arbetsvillkoren och i möjligheterna till utveckling och till ett bra liv. De som bär upp vårt samhälle ska inte behöva betala priset för en ekonomisk politik som gynnar dem som redan har mer än de behöver. Samhället kan inte bäras av utbrända axlar, vilket blev särskilt påtagligt under pandemin men även under den nuvarande ekonomiska krisen. Vi behöver forma en politik som värderar och visar uppskattning för de som bidrar till och känner ett ansvar för vårt samhällsbygge. Det är en politik som gör livet bättre för det stora flertalet. Det handlar om att skapa en samhällsutveckling där vi ser varandra som jämlikar, behandlar varandra med respekt och känner en gemenskap likväl som lojalitet mot det gemensamma. Lika viktigt är det att människor känner att de har möjlighet att påverka, delta i och bidra till denna utveckling. Samhällskontraktet måste återupprättas. Först då kan vi skapa en samhällsgemenskap inför 2030-talet som ingjuter framtidstro.